

Deseta naučna konferencija sa međunarodnim učešćem
**STRADANJE SRBA, JEVREJA, ROMA I OSTALIH
NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE**

**ZBORNİK RADOVA
Knjiga 2**

27. januar 2023. Beograd

Tenth Scientific Conference with International Participation
**SUFFERING OF SERBS, JEWS, ROMA AND
OTHERS IN THE FORMER YUGOSLAVIA**

**PROCEEDINGS
Volume 2**

January 27th 2023, Belgrade

Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo
Univerzitet „Union-Nikola Tesla“, Beograd

Fakultet za poslovne studije i pravo
Univerzitet „Union-Nikola Tesla“, Beograd

Institut za srpsku kulturu
Priština - Leposavić

Fakultet za poslovne studije i pravo
Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo
Univerziteta „Union - Nikola Tesla“, Beograd
Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić

Deseta naučna konferencija sa međunarodnim učešćem

**STRADANJE SRBA, JEVREJA,
ROMA I OSTALIH NA TERITORIJI
BIVŠE JUGOSLAVIJE**

Zbornik radova

Knjiga 2

Beograd, Republika Srbija 2023

Izdavač

Fakultet za poslovne studije i pravo,
Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd, Republika Srbija

Suizdavači

Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo,
Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd, Republika Srbija
Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić

Za izdavača

Prof. dr Milan Radosavljević, dekan Fakulteta za poslovne studije i pravo

Odgovorni urednici

Prof. emeritus dr Života Radosavljević,
Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerziteta „Union – Nikola Tesla“ u Beogradu, Srbija

Prof. dr Dragan Tančić,

Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić, Srbija

Doc. dr Viktorija Rjapuhina,

Institut za srpski jezik i komunikacije,
Belgorodski državni tehnološki univerzitet Šuhov, Rusija

Dizajn korica

Pavle Nikolić

Priprema za štampu

Dušan Stamenović

Štampa

Štamparija Draslar List, Beograd

Godina

2023.

Tiraž: 100

Redakcija

Fakultet za poslovne studije i pravo,
Jurija Gagarina 149A, Staro sajmište 29
11070 Novi Beograd
Telefon: +381 11 31 31 246
mejl: holokaust.sajmiste@fsp.edu.rs
www.fsp.edu.rs

ISBN 978-86-6102-118-3

Faculty for Business Studies and Law in Belgrade
Faculty for Information Technology and Engineering
University „Union - Nikola Tesla“, Belgrade
Institute for Serbian Culture Priština - Leposavić

*The Tenth Scientific Conference
with International Participation*

**SUFFERING OF SERBS, JEWS,
ROMA AND OTHERS IN THE FORMER
YUGOSLAVIA**

Proceedings

Volume 2

Belgrade, Republic of Serbia, 2023

SADRŽAJ / CONTENT

NAUČNI ODBOR SCIENTIFIC COMMITTEE	5
ORGANIZACIONI ODBOR ORGANISING COMMITTEE	9
PREDGOVOR	15
FOREWORD	23
POGROM - MASAKR SRBA NA DRINI U PRVOJ POLOVINI 1942. GODINE	31
THE POGROM - MASSACRE OF SERBS ON THE DRINA IN THE FIRST HALF OF 1942	34
<i>Vinko Pandurević, Ena Todorovic</i>	
NACIONALNI OTPOR, ODMAZDA I JEVREJSKE ZAJEDNICE U REGIONU ZAPADNE MAKEDONIJE U GRČKOJ	65
NATIONAL RESISTANCE, RETALIATIONS AND JEWISH COMMUNITIES IN THE REGION OF WESTERN MACEDONIA, GREECE	67
<i>Michail Pappas</i>	
НЕКОЛИКО СВЕДОЧЕЊА О ПОЛОЖАЈУ КОЛОНИСТА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ	75
SEVERAL TESTIMONIES ABOUT THE POSITION OF COLONISTS IN KOSOVO AND METOHIJA IN THE SECOND WORLD WAR	77
<i>Александар Павловић</i>	
PODSTICANJE SVESNOSTI O HOLOKAUSTU KOD PRIPADNIKA DIGITALNIH GENERACIJA	91
PROMOTING HOLOCAUST AWARENESS AMONG MEMBERS OF THE DIGITAL GENERATIONS	93
<i>Dragana Radosavljević, Dušan Lukić, Milan Radosavljević</i>	
ФИЛМСКО ПРИПОВЕДАЊЕ И ПРИКАЗИВАЊЕ СТРАДАЊА У ЛОГОРУ: ЗАВЕШТАЊЕ И ДАРА ИЗ ЈАСЕНОВЦА	101

FILM NARRATION AND PRESENTATION OF THE SUFFERING
IN THE CAMP: THE LEGACY AND DARA OF JASENOVAC 103

Ивана Раловић

РАТНИ ЗЛОЧИНИ БУГАРА НАД СРБИМА У МОРАВСКОЈ
ВОЈНО-ИНСПЕКЦИОНОЈ ОБЛАСТИ
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ 115

THE WAR CRIMES OF THE BULGARIANS AGAINST THE SERBS
IN THE MORAVIAN INSPECTION DISTRICT
IN THE FIRST WORLD WAR 117

Драјољуб Секуловић, Божидар Форца, Милан Николајевић

СТРАДАЊЕ И ИЗБЕГЛИШТВО У КРАЉЕВУ ТОКОМ
ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА 131

SUFFERING AND REFUGE IN KRALJEVO DURING
THE SECOND WORLD WAR 133

Јован Симијановић, Марина Мијајковић

РЕКОНСТРУКЦИЈА СЕЋАЊА ОБИЧНИХ ЉУДИ О ЖИВОТУ
НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ
ЈУГОСЛАВИЈИ 153

RECONSTRUCTION OF MEMORIES OF ORDINARY PEOPLE
ABOUT LIFE IN KOSOVO AND METOHIJA IN SOCIALIST
YUGOSLAVIA 155

Милена Шљивић

POLITIKOLOŠKI I KRIVIČNOPRAVNI ASPEKTI GENOCIDA 167

POLITICAL AND CRIMINAL LEGAL ASPECTS OF GENOCIDE 170

Dragan Tančić, Vanda Božić

OSAMDESET GODINA OD POGROMA I PROGONA
BITOLJSKIH JEVREJA 185

EIGHTY YEARS FROM THE POGROM AND THE PERSECUTION
OF THE JEWS FROM BITOLA 187

Marjan Taniševski

ZAOSTAVŠTINA KRIVIČNOG GONJENJA PRED MEĐUNARODNIM
VOJNIM TRIBUNALOM U NIRNBERGU 201

THE LEGACY OF THE CRIMINAL PROSECUTION BEFORE THE INTERNATIONAL MILITARY TRIBUNAL IN NUREMBERG.	203
<i>Mirza Totić</i>	
DECA MAJKE KNEŽPOLJKE.	221
CHILDREN OF „Majka Knežpoljka“	223
<i>Jasmina Tutunović – Trifunov</i>	
INTEGRACIJA METODOLOGIJE ISTRAŽIVANJA MENADŽMENTA I DEMOGRAFIJE: OMOGUĆAVAJUĆI I OGRANIČAVAJUĆI FAKTORI RAZVOJA JEVREJSKE ETNIČKO-KONFESIONALNE ZAJEDNICE U REPUBLICI SRBIJI.	231
INTEGRATION OF MANAGEMENT AND DEMOGRAPHY RESEARCH METHODOLOGY: ENABLING AND LIMITING FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF THE JEWISH ETHNO-CONFESSIONAL COMMUNITY IN THE REPUBLIC OF SERBIA	233
<i>Milan Vemić</i>	
STRADANJE ŠPANSKIH JEVREJA (SEFARDA) IZ NIŠA I PIROTA ZA VREME DRUGOG SVETSKOG RATA	253
SUFFERING OF THE SPANISH JEWS (SEPHARDIM) FROM NIS AND PIROT DURING THE SECOND WORLD WAR.	255
<i>Milena Vidosavljević</i>	
IZ POVIJESTI PROGONA ROMA U ZEMLJAMA OKUPIRANE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA	265
FROM THE HISTORY OF THE PERSECUTION OF THE ROMA IN THE COUNTRIES OF THE OCCUPIED KINGDOM OF YUGOSLAVIA DURING THE SECOND WORLD WAR.	267
<i>Danijel Vojak</i>	
МАСОВНИ ЗЛОЧИНИ НАД СРБИМА, НА ТЕРИТОРИЈИ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ИМЕ ЧЕГА? ЗАШТО?	293

MASS CRIMES AGAINST SERBS IN THE TERRITORY OF THE FORMER YUGOSLAVIA IN THE NAME OF WHAT? WHY?	295
<i>Jovo C. Vučković</i>	
PORICANJE HOLOKAUSTA - PRAVNO INSTITUCIONALNI PRISTUP	309
HOLOCAUST DENIAL - A LEGAL INSTITUTIONAL APPROACH ...	311
<i>Bojan Zdravković, Maja Anđelković, Života Radosavljević</i>	
МАНАСТИР РАКОВИЦА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ	325
THE RAKOVICA MONASTERY IN THE SECOND WORLD WAR	327
<i>Ивана Женарју Рајовић, Пејтар Ристићановић</i>	
BIBLIOGRAFIJA (2014–2023)	335
<i>Nikolina Milovančević</i>	

УДК 314.15(=163.41)(497.115)(497.1)(048)

327::911.3(497.115)(497.1)(048)

342.726-054.73(497.115)(497.1)(048)

РЕКОНСТРУКЦИЈА СЕЋАЊА ОБИЧНИХ ЉУДИ О ЖИВОТУ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Милена Шљивић

Институт за српску културу Приштина-Лепосавић, Република Србија;
milena4music@yahoo.com

Айспиракћ: У овом раду се реконструише слика животоа у социјалистичкој Југославији, какву описују обични људи данас, расељена лица са територије Косова и Метохије, а на основу података прикуљених интервјуисањем њих лица. Осим жаљења због најужашања породичног ошњашања слика показује и жал за материјалним блашашањем, социјалном ситуационошћу, приликама за запошљање, здравственом заштитом. Чашав овај комплекс карактеристика представља неку врсту "нормалног живота" који расељена лица са Косова и Метохије осећају да им је заувек ускраћен.

Расељена лица су асоцирана положењем и обележњем да су без имена, презимена, пола, професије, лишени личне и породичне историје. Ново животно окружење не нружа довољно стабилне ослонице, а агресија и непријелљивост околине преша да поштану део њихове свакодневице. Истовремено у новом окружењу они доживљавају и безрезервно прихватање, што уз непријелљивост, као свакодневно присушни противуречни доживљаји, ошжава целовитиу представу о себи и друшима. Такве двоштруке поруке су присушне на свим нивоима комуникације у свакодневном животиу. Двозначне поруке средине, уз сва шешка осећања, не дозвољавају најужашање позиције жриве, па им се не доушаша да се осећају боље, ниши да себе доживе као особе које вреде. На самом почетку интервјуа јасно су се искристалисала следећа осећања: бескорисност, бесшомоћност, усамљеност, преушашеност самима себи, тудитиак самопоуздања, почетиак дейресивности, тудитиак социјалних улоа, снажна социјална нештурност, социјална изолација и друа.

Фотиографије које су понели са собом су доказ пошшојања, дитисања и обшшавања на једном месту и у једном времену. Оне су доказни материјал

у тиренуцима када само моју да причају о томе шта су имали и шта су изгубили. Осим што на највернији начин приказују предмете и објекте, фототографије чувају и оживљавају и сећања на тиренушке када су снимљене, на времена када је животи био лакши, леиши, када је било мање стораха и неизвесности и када су имали и времена и воље за мноо више него данас.

Гудитак соиственои дома није само материјални гудитак. Пошто је дом објективни оквир идентитетиа једне породице тај гудитак повређује мноо дубље. Несанком објективних знакова неке породичне и личне историје и свих "станица које животи значе" тешко је успоставити линију живота породице и појединца. Механизми приладођавања новим животињим условима у издेलитиву, сигурно обухватају учење и прихватање нових социјалних улоа у новом окружењу, унапређење комуникације и укључивање у социјалне активности, како би се стречила социјална изолација и дезинтеграција, подстакло очување достојанства и аутономије личности.

Кључне речии: сећање, Југославија, расељена лица, Косово и Метохија.

RECONSTRUCTION OF MEMORIES OF ORDINARY PEOPLE ABOUT LIFE IN KOSOVO AND METOHİJA IN SOCIALIST YUGOSLAVIA

Milena Šljivić

Institute for Serbian Culture Priština-Leposavić, Republic of Serbia;
milena4music@yahoo.com

Abstract: *This paper reconstructs the way of life in socialist Yugoslavia, described by ordinary people who are displaced from the territory of Kosovo and Metohija, based on data collected by interviewing those persons. In addition to regret leaving the family house, the results also show regret for material well-being, social security, employment opportunities, and health care. This entire list of characteristics represents a “normal life” that displaced persons from Kosovo and Metohija perceive as forever denied to them. Displaced persons are associated with the position and feature of being without a name, surname, gender, or profession, deprived of personal and family history. The new living environment does not provide enough stable support, and the aggression and intolerance of the environment threaten to become a part of their everyday life. At the same time, in the new environment, they experience unreserved acceptance, which along with intolerance, as contradictory experiences present every day, makes it difficult to have a complete idea of themselves and others. Such inconsistent messages are present at all levels of communication in everyday life. Ambiguous messages from the environment, with all the difficult feelings, do not allow them to leave the position of victim, so they are not allowed to recover, nor to experience themselves as persons of worth. At the very beginning of the interview, the following feelings are distinguished: uselessness, helplessness, loneliness, being left to ourselves, loss of self-confidence, the onset of depression, loss of social roles, strong social insecurity, social isolation, and others.*

The photos they took with them are proof of existence and living in one place and at exact time. The photos represent evidence of moments when they can only talk about what they had and what they lost. In addition to depicting objects most

faithfully, photographs preserve and revive memories of the moments when they were taken, of times when life was easier, more beautiful, when there was less fear and uncertainty and when they had time and will for much more than today.

Losing your own home is not just a material loss. Since the home is the objective framework of a family's identity, this loss hurts much more deeply. With the disappearance of objective signs of some family and personal history and all the "little things that mean life", it is difficult to establish the lifeline of the family and the individual. Mechanisms of adaptation to new living conditions in exile certainly include learning and accepting new social roles in a new environment, improvement of communication and involvement in social activities, preventing social isolation and disintegration, and encouraging the preservation of dignity and personal autonomy.

Keywords: *memory, Yugoslavia, displaced persons, Kosovo, and Metohija.*

Када се говори о животу и начину функционисања у социјалистичкој Југославији, говори се о периоду од пре три деценије. За многе је тај период био период стабилности и просперитета који је за већину неповратно прекинут услед дешавања која су обележила крај прошлог века на овим просторима.

Да би се разумео положај ових лица данас важно је да се сагледа на који начин се ова лица сећају претходних периода са којима вероватно пореде свој садашњи живот и тиме мере задовољност својим садашњим животом. Сећања на претходне периоде могу да буду чести разлози незадовољства или неприхватања околности у којима се ова лица сада налазе. Ту је важно истаћи да су промене до којих је дошло утицале на све сфере живота. Место живота је само један од аспеката који се променио. Поред тога значајно је истаћи бројне промене које су се десиле на пољу запослења што је у тесној вези са здравственом заштитом и социјалном сигурношћу. Самим тим, материјални положај ових лица се променио што је довело до тежих животних околности и појачаног осећаја да им је нешто одузето. Поред ових промена, дошло је потпуне промене окружења у којем се ова лица налазе. Пријатељске и професионалне односе су у великој мери морали да изграђују од самог почетка што је довело до осећаја отуђености и неприпадања. Све ове промене утичу на ове појединце и њихова слика о себи се постепено мења. Оно што су знали о себи сада се мора редефинисати основни аспекти њихових идентитета се доводе у питање.

Специфичан однос који средина у коју су досељена расељена лица има према њима, а који се налази између прихватања и неприхватања доводи до још теже адаптације и уклапања. Да би се истражио однос ових лица према сећањима на прошле периоде спроведени су интервјуи са циљем да се истражи не само на који начин ова лица посматрају период који је иза њих, већ и на који начин тај период утиче на њихову перцепцију садашњег живота. Кроз одговоре испитаника изведени су закључци који доприносе бољем разумевању положаја расељених лица.

Даље анализирање ове теме од великог је значаја да би се развило боље разумевање шта спречава расељена лица да живе животом који би сматрали „нормалним“ и који би их чинио срећнима.

Интервјуи су спроведени са 20 лица која су одговарала на питања о њихом животу у социјалистичкој Југославији и о њиховом животу данас, стављајући фокус на промене до којих је дошло. Испитаници су били различитих старосних група и оба пола.

ПРОМЕНЕ У ЖИВОТУ РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА

Најпре је потребно истаћи до којих је промена дошло у животу расељених лица која су живела у социјалистичкој Југославији до данас. Најпре је важно рећи да је живот пре сукоба у Југославији био прилично стабилан и на подручју Косова и Метохије. Сукоби и потреба за променом животног окружења дошла је нагло, а последице који су уследиле је било тешко предвидети. Размере последица сукоба биле су значајно веће од очекиваних. Из својих домова, где су били окружени својом породицом и пријатељима расељена лица се тада одједном суочавају се са проблемима како добити документе, како обезбедити правну заштиту, остваривање права на одговарајући смештај, социјалну заштиту, због чега они бивају стављени на маргину друштва и због тога је сиромаштво један од круцијалних проблема а са којима се ова група лица сусреће (Ракић 2006). Велики проблем за расељене са Косова и Метохије представљају домови и имовина коју су напустили. Иако за људе са Косова и Метохије никада фокус није био на материјалном, губитак материјалне сигурности је свакако има велики значај за њихово опште задовољство и осећаје које везују за нову средину. Једноставно речено - њихов имовинско питање било је нерешено. У већини случајева та имовина је без правног основа запоседнута, отета, оштећена, спаљена или уништена. Уредбе УНМИК-а о оснивању Дирекције за стамбена и својинска питања и Комисије за решавање стамбених и имовинских захтева до сада су дале минималне резултате. Проблем представља повраћај српске имовине. Истовремено, не постоји заштита државне имовине и имовине других субјеката од противправног присвајања (Медојевић и Милосављевић 2020).

У истраживањима која су спроведена, а тичу се способности адаптације ових лица на нове животне услове, указују на то да је велики број негативних искустава био присутан. Негативна лична искуства уткана у конструкцију категорије дома под утицајем расељеништва је потребно посебно истаћи. Од важности је у том смислу да се истакне да се међу расељеним лицима

неретко када се говори о новом дому говори и посебно наглашава да је то други дом који није био инцијално њихов те се нижи степен прихватња може препознати. О дому након напуштања Косова и Метохије се говори као о „пост дому“ чиме се може тумачити ствара одређена дистанца од тог места (Петковић 2021). Потпуно се мења начин на који се концептуализује дом и како се разуме овај појам.

Поред бројних аспеката који се тичу живота који су морали да напусте истиче се да су они морали да напусте гробове својих предака што је додатно релативизовало њихов идентитет. Директна веза са прошлошћу остају гробови, који се остављају за собом по расељењу. Ово је од значаја је се управо на овај начин – кроз очувања односа са прецима и религијом – одржава и придужава идентитет (Parkin 1999). Поред гробних места која представљају везу са местом које су напустили, што је у случају Косова и Метохије у некој мери ограничено због уништавања гробља и светиња на овим просторима од важности су и предмети које су расељена лица понела са собом. У том процесу важно је посматрати и значај сачуваних личних предмета, добара као и улогу нематеријалног културног наслеђа које у транзиционом периоду преласка у ново окружење обезбеђује доживљај континуитета. Путем ових предмета може се реконструисати идентитет (Петковић 2021).

За избегла и интерно расељена лица, многи проблеми са којима су се суочавали, међусобно су били повезани и стога је њихово решавање захтевало координацију више система у заједници. Уколико ова лица нису имала извод из матичне књиге рођених, нису могла да израде личну карту, а уколико нису имала личну карту, нису могла да реше стамбени проблем, нити да добију запослење, те су често постајали лица у стању социјалне потребе. Избегла и интерно расељена лица су на овај начин изложена системској дискриминацији, која се првасходно односи на пријаву места пребивалишта односно боравишта и прибављање личних докумената, без којих се суочавају са тешкоћама у остваривању других права (Петковић 2018).

Истраживање које се бавило променама у породичном животу указало је на то да иако испитанице нису то идентификовале на јасан и недвосмислен начин, до закључака се дошло анализом њиховим одговора. Неке од промена које се истичу су већи ниво стреса и чешћи сукоби у домаћинству. Истичу се и мањи животни простор, мањак новца и константан осећај журбе и гужве. Ове негативне промене су закључене из начина на који су

жене које су учествовале у овом истраживању одговарале на ова питања. Примећена је и генерацијска разлика у начину на који се промена средње перцепира. За жену из средње групе је било најтеже да се помири са одласком из свог дома. Дакле, поред објективних околности се треба истћи да постоје и значајне демографске разлике. Иако им се исход промене средине не допада и волеле би да нису морале да напуштају свој дом, истичу да је позитивна страна ове промене што су се коначно након тога осећале сигурно (Аритоновић 2008).

Једна од значајних разлика је и велики број жена које у новим срединама одскачу јер нису образоване и живе су и одрастале у традиционалнијим породицама и окружењу где жене нису оријентисане ка тражењу запослења и образовању. Аспекти попут овог могу у великој мери да утичу на то како ће се појединци осећати у новим срединама (Аритоновић 2008).

Иако су формално «грађани» Србије, интерно расељена лица не остварују битна људска права. Да узмемо као пример - лечење. Ова популација спада у том погледу у веома осетљиву групу, са угроженим здрављем, јер чак 76% њих има хронично обољење које захтева дуготрајно лечење. Присутан је и алкохолизам, бројни психосоцијални симптоми повезани са траумама из крајева одакле су дошли. Међу децом, 8% их је делимично или потпуно исцрпљено, а чак 17,2% заостаје у расту. Но, без обзира на ове реалне чињенице, они имају право само на основне и ургентне медицинске услуге, док се за све остале врсте помоћи, тражи да их плаћају «на лицу места». Јасно је да обзиром на своју укупну ситуацију, они не могу да поднесу трошкове било каквог лечења, што даље погоршава њихово већ нарушено здравље (Бобић 2011).

Из свега наведеног, може се приметити да се ситуација за расељена лица изузетно сложена и да то не олакшава њихов живот у местима у којима су сада настањени. Како постоји велики број тешкоћа са којима се суочавају окрћу се мислима о животу какав је некада био и тиме се додатно онемогућава њихово припадање на једном месту. Расељена лица се тако налазе између две неповољне опције, нити спремни на напусте живот који су некада давно имали нити да се врате на Косово и Метохију.

Управо из ових разлога је важно да се анализирају њихова размишљања о животу на Косову и Метохији кроз реконструкцију сећања на тај период. Кроз одговоре испитаника анализира се на који начин се расељена лица сећају овог периода. Управо ова тема је приказана у наставку овог рада.

ПРЕГЛЕД ОДГОВОРА ИСПИТАНИКА

Испитаници су у интервјуима учествовали радо делећи своја сећања на период живота пре сукоба у периоду када су свој живот водили и градили на Косову и Метохији. Општи утисак је да су испитаници били заинтересовани да говоре на ову тему јер имају лепе успомене којих воле да се сећају из тог периода. Прва напомена коју треба истаћи је да је испитаницима речено да уколико им разговор у било ком моменту постане непријатн и сувише стресан могу прекинути у било ком тренутку или променити тему. На срећу за тиме није било потребе. Због осетљивости теме није било сигурно на који начин ће испитаници одговорити. Насупрот носталгији и жељом да се прошла времена врате, посебно међу старијом популацијом која је имала формиран живот на Косову и Метохији када су расељени испитаници су били ради да поделе своја искуства. Друга напомена која је такође од значаја је да одговори на ову тему нису трајали дуго, што је било очекивано, али да су одговори били садржајни.

Када се посматра начин на који испитаници описују свој живот у социјалистичкој Југославији може се приметити да су њихова сећања јако живописна и да се неретко сећању детаља о свом животу пре прогона. Они се сећају детаља из свог тадашњег живота попут места где су куповали новине пре посла или времена у које је пролазио аутобус ка другом месту. Детаљна сећања на догађаје говоре о томе да се пре свега велики значај придаје очувању ових сећања и да се неретко о њима говори управо са намером да се та сећања очувају и да се упорно ради на очувању ових сећања. За њих то представља важан аспект њиховог идентитета, како испитаници наводе „онога ко су они“. На тај начин посебно старије генерације се труде да пренесу на млађе осећај који су они имали о животу тамо. На живот у социјалистичкој Југославији се пре свега гледа као на идеал ка којем се константно тежи али који није доступан за њих. Многи аспекти се из перспективе трећег лица могу чинити преувеличаним. Испитаници у некој мери ова сећања идеализују, постепено заборављају све негативно што се десило у том периоду а лепе догађаје додатно преувеличавају дајући им већи значај. Када пореде свој живот са животом тада самим тим склони су да пронађу више мана свог живота сада. Живот који су имали делује као идеал који се тешко може остварити. Живот у социјалистичкој Југославији постављају као параметар по којем мере свој живот сада.

„Тада је живот био мирнији, били смо међу нашим. Знао се ред и били смо у миру и са собом и са Богом. Сада се не жалим, до нам је Бог кров

над главом и храну, како се људи на Косову сада боре и шта трпе не би се могли жалити ми који се не будимо од страха хоће нам неко доћи на врата, али ипак је и даље остала жеља за тим животом. Били смо другачији и ми, некако мање нервозни, срећнији ...шта знам, мање смо замерали. Тад је живот био некако па да кажем нормалан, после се све променило. Мени деца кажу мајка, пусти то, прошло али то је само јер се они не сећају тог живота који смо имали тада.“ (ж, 64)

У овом смислу може се приметити да се фокус ставља и на генерацијске разлике. Млађе генерације су се лакше прилагодиле променама управо из разлога што су имале мање сећања на живот који се раније водио на Косову, те су лакше прихватили промене и мање пореде свој живот са животом какав је некада био. У том смислу се може рећи да су ова сећања препрека за потпуну интеграцију у новим срединама. Има изузетака када и млађи испитаници фокус ставе на ове аспекте, делом кроз оно што су чули од старијих чланова својих породица а делом услед незадовољства животом који имају сада. Жеља за прошлим временима се јавља и као својеврсна критика садашњег времена.

И сами испитаници препознају да постоји велики број аспеката који су се променили након што су расељени са Косова и Метохије. Најпре је важно да се истакне да постоје бројни утицаји који је одлазак са Косова и Метохије имао на материјално стање испитаника. Наиме, скоро сви испитаници су одговорили да се сећају периода живота у социјалистичкој Југославији као периода када су имали више новца, лагоднији живот и када су мање бринули око финансија. Живот у породичној кући и брига око земље за већину испитаника пружали су одређену дозу сигурности што је смањивало бриге око новца и неизвесност. Такође, посебно мушки испитаници су истакли да су на Косову и Метохији тада имали сигуран посао и да су били задовољни зарадом коју су имали. Истичу у више наврата да је од тог новца било довољно за њих и децу наводећи да није било потребе да им се супруге оптерећују око финансија. Од одговора о финансијским питањима треба направити малу дигресију и истаћи на који начин се ове промене одражавају на доживљај својих социјалних улога испитаника. Пре свега је од велике важности да се истакне да се ради о једном од врло изражених конструката на том подручју – улога мушкарца укључује бригу о породици што је у великој мери повезано са финансијским аспектима. Мушкарци су имали јасну улогу и успевали су да је испуне. Њихове жене су у већем броју случајева биле домаћице које су се старале о деци, кући и старијим члано-

вима домаћинства. Тиме што су обезбеђивали све што је било потребно за своју породицу они су се осећали способно, самоуверено и успешно. Жене су пак у погледу своје улоге у великој мери зависиле од воље мушкраца и старијих чланова породице. Промена места живота довела је до значајних промена и на овом пољу. Најпре је економска стабилност пољуљана што је довело до тога да су многи мушкарци одједном били у ситуацији да више нису могли да осигурају егзистенцију својим породицама. То је у великој мери утицало на њихову слику о себи. О овој тему су више говориле жене које су одговориле на који начин избеглиштво утицало на њихове породице.

„Тада се живело лагодније. Нисмо имали много али нико није. Имало се за трпезу, за кола, за средити кућу...ми смо путовали једном годишње али знам да су неки могли и чешће то да приуште. Није било брига око рачуна, примања су сваког месеца била иста. Ако се уради нешто са стране – супер, али није било неопходно. То млади данас не могу да замисле, нисмо бринули око тога, већина је заиста имала довољно.“ (м, 68)

Испитаници доживљавају овај период као период лишен финансијске бригае. На сличан начин је велики број испитаника описао живот у социјалистичкој Југославији на Косову и Метохији. Истичу да нису били богати али да су имали довољно за све што су желели да су успевали да не дугују никоме и да учине себи по нешто. Истичу скромност као важан део њиховог живота, као и да ни сада не траже много али да би волели да око основног не морају да брину. Поред питања која се тичу директно финансија, испитаници су објаснили да је један од највећих проблема са којима су се сусрели био губитак посла. Наиме испитаници наводе да је управо стабилност коју везују за овај прошли период била резултат губитка посла и имовине. Да се нису сусрели са губитком посла и тешкоћама да други посао пронађу наводе све би за њих било лакше. На Косову и Метохији су се осећали сигурно, обедеђено имали су социјалну заштиту и здравствено осигурање, поред сигурних примања. Овим су најважнији аспекти били покривени и имали су услове да се за све остало побрину сами. Све овде наведено допринело је да се они сећају периода живота пре расељавања описујући га користећи следеће речи „сигурност“, „опуштеност“, „обезбеђеност“, „мир“, „спокој“, „лагодност“, „подмиреност“ и сл. Овим се јасно види да се живот који су некада имали доживљава као сигурна лука коју су касније морали да напусте.

„Нисмо тада толико бринули, били смо некако убеђени да је све како треба. Радило се и тад пуно, али је било другачије. Волели смо и послове које смо обављали, мање људи се жалило“ (ж, 58)

„Оно што моја деца сада не могу да замисле је да не брину да ли ће наћи посао, колико дуго ће радити, да ли ће им неко платити... Ми се нисмо оптерећивали, све је некако природно ишло, знало се рано и ко ће где радити и где живиш и кога виђаш. Ако ти је лоше ишао си код лекара, ако ти треба нови посао налазио си га много брже. Тад нисам, а верујем да нису многи, ценили довољно шта смо имали. Тек сада ми је јасно.“ (ж, 65).

Млади људи пак се не сећају из личног искуства али знају коју су промену осетили међу старијим члановима породице. Сећају се како је њихово детињство тада изгледало и верују да би њихов живот могао да буде много другачији да су живели тада.

„Сећам се како су се моји родитељи променили када смо расељени. Док смо били на Косову нису се свађали често, били су углавном добро расположени и разумем да су се са губитком свега променили. После су почеле свађе и нервоза, нажалост и дан данас је тако. Зато се одрастања тамо сећам на леп начин. Волела бих да је тако сада али знам да неће никад опет бити. Зато доста људи и одлази“ (ж, 40).

Од важности је да се говори и о социјалном моменту а не само финансијском. Иако се сви ови аспекти преплићу важно је имати на уму да се ради о једном од оних питању које је неретко запостављено у поређењу са све више присутним разговором о финансијским аспектима.

Наиме, осећај припадности целини, једном друштву, заједници је такође нешто што је одликовало живот пре расељавања. Припадност заједници била је посебно изражена на овим просторима иако је генерално у то време повезаност људи била много присутнија. Испитаници говоре о томе како су познавали све људе са којима су радили, да су били блиски са комшијама и да су већини људи били у кући. Посебно истичу да се доста помагало, да су увек били ту једни за друге. Као важан аспект тадашњег живота у заједници истичу и да су имали и мир у погледу своје сигурности. Врата су се ретко закључавала, деца су се играла свуда и сви су пазили на њих. Није било потребе да буде другачије, наводе испитаници.

Може се приметити да се они и у овом погледу сећају ових места као идеалних јер нису истакли ниједну замерку на начин на који су тада заједнице функционисале. Јасно је дакле да је промена када су дошли у знатно индивидуалније организовану средину постали незадовољни променом и да су се сусрели са бројним препрекама у начину функционисања.

„Сви смо били повезани, лепо смо се слагали. Наравно како то бива неко некога не воли, па се помире. Али ништа то није дуго трајало и није

било озбиљно. Ко ме год је требало нешто могао је да дође. Чувале су жене једне другима децу, заједно водиле у школу ове мање. Осећали смо да нам је неко ту ако затреба. Е то смо исто и ми радили, ко нас је звао никога нисмо одбили. Свакоме смо се нашли. Помогли. Колико можеш толико урадиш. И црква нам је била значајна јако, ту није било простора да се неко остави по страни. Срамота би нас била да после уђемо у цркву“ (м., 71).

Истицало се такође да је управо због тога што су се људи познавали било мање сукоба. Тиме је друштво било сигурније.

„Па нисмо се глупирали, тако да кажем ...много. водили смо рачуна ко ће нас видети, да нас не каже родитељима или некоме од наших. Водили смо баш рачуна. И тако смо учили браћу, сестре, децу после. И тако су сви радили и зато смо били сигурни. Ја се још сећам да сам од комшинице улазила да позајмим со, брашно као у своју кућу. Ма тад сам могла и непознатом човеку да уђем у кућу, сад не волим кад неко уђе са мном у лифт. Све се то мења, друго време... али се тај осећај не заборави. Недостаје стално да могу тако слободно да се осећам, растерећено.“ (ж., 74).

Људи су такође истицали да је за њих након што су били расељени проблем био и да се нађу у новој средини, да науче како да функционишу. Рецимо три испитаника је навело да је одакле су дошли била срамота не упознати се са првим комшијом, не понудити кафу а да се овде где су дошли то сматрало чудно. То све говори колико је свима било отежано да се прилагоде новим околностима.

О времену пре расљивања испитаници чувају успомене највише кроз мало фотографија које се понели са собом и кроз разговор о овим местима. Већина њих се није вратила никада на Косово и Метохију. Ове успомене део су њиховим свакодневних размишљањаи дуго су биле део њихових тежи. Јасно да је за многе, посебно оне који су у одраслом добу напустили тај живот то болна тема јер никада након тога нису успели да наставе свој живот на начин на који су желели. Многи верују да би им живот био много квалитетнији и да би били много срећнији да нису били принуђени да промене начин живот и да су ствари остале као што су биле у социјалистичкој Југославији.

ЗАКЉУЧАК

Све наведено говори у прилог томе да се периода живота у социјалистичкој Југославији расељена лица са Косова и Метохије сећају стављајући

као места које им је пружало сигурност и мир. Живот у овом месту одликовала је економска и социјална сигурност, добри међуљудски односи и један миран и опуштен начин живота. Ова сећања идеализују живот на Косову и Метохији и чине да је сваки други начин живота схваћен као недовољно добар. Расељена лица пореде све са животом који су имала тамо.

Може се закључити да је управо ово схватање живота у социјалистичкој Југославији пре расељена као идеалног живота који им је неправдом одузет један од фактора отежане интеграције ових лица у новим срединама.

Ово посматрање значаја сећања на претходни живот од значаја је у практичном смислу како би се могло боље разумети у којем се положају налазе расељена лица. Од посебног је значаја да се схвати како расељена лица перцепирају свој положај како би се на њихове потребе одговорило на најбољи могући начин.

Одговор на проблем расељених лица и половична решења у погледу обезбеђивања смештаја, посла и докумената довела су до погоршавања ове ситуације и стварања још веће разлике између жељеног живота и онога који су морали да воде.

ЛИТЕРАТУРА

- Аритонових 2008: Аритонових, И. „Промене у породичним односима жена – интерно расељених лица“, Баштина, 24, 263 – 281.
- Бобић 2011: Бобић, М. „Присилни мигранти у Србији: Случај избеглица и интерно расељених лица“, Миграције, кризе и ратни сукоби на Балкану с краја 20.века, 143 – 151.
- Медојевић и Милосављевић 2019: Медојевић, Ј., Милосављевић, С. „Демографски процеси на Косову и Метохији од 1999 до 2019 године“, Косовско – метохијски зборник, 265 – 285.
- Parkin, 1999: Parkin, D. (1999). „Mementoes as Transitional Objects in Human Displacement“. *Journal of Material Culture*, 4(3), 303- 320.
- Петковић 2018: Петковић, З.Г. „Интеграција избеглих и интерно расељених лица на територији општине Алексинац“, Социјална политика, 9, 101 – 114.
- Петковић 2021: Петковић, С.Н., „Усмене историје Срба расељених са Косова и Метохије - утицај присилних миграција на концепт дома“, Баштина,
- Ракић 2006: Ракић, Д. , Илић, С., Расељена лица у Србији: приступ правима током расељења.